

Ady legnagyobb tisztelője és mondhatjuk, szlovák kiadása, a pozsonyi Emil Boleslav Lukács, a szlovák avantgárdisták vezére, folyóiratában, a Slovenské smery-ben még tovább ment és egyenesen a kisebbségi magyar írókat szólaltatta meg. A fiatal szlovák értelmiség ennek a folyóiratnak a hasábjairól ismerte meg a Felvidék magyar kultúréletét.

Az utolsó évtizedben a szellemi közeledés már megállapított terv nélkül is rohamosan fejlődött. Szlovák könyvkiadók keresték a modem magyar irodalom termékeit, így került szóhoz szlovák nyelven Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső és került volna sorra több új magyar író.

A Felvidék felszabadulásával a szlovák írók és a szlovák irodalmi kiadók a mai Szlovákiában maradtak, szellemi érintkezésünk átmenetileg megszűnt. A „politikai atmoszféra“, amelyre már a huszas évek elején is sűrűn hivatkoztak, az új nemzedék állásfoglalása következtében mintha nyomottabb lenne. Azok a második generációhoz tartozó írók azonban, akik velünk együtt munkálkodtak a két nemzet kapcsolatainak kiépítésében, ma is számottevő kulturális tényezők és nincs okunk kételkedni abban, hogy a közeledés époly nyugodt mederben fog tovább folyni, mint azelőtt.

A szlovák írók, akiknek nevében a cikk elején idéztem Ján Smreket, hálásak voltak azért az „altmisztikus“ munkáért, amellyel mi, kisebbségi sorsban élő magyar írók a szlovák irodalmat kisebbségi magyarságunkkal megismertettük. Szeretnők hinni, hogy részükről a múltnak a jelen viszonyokra való átértékelése époly szívesen és tárgyilagosan történik, s a magyar-szlovák kulturális kapcsolatok szükségességét ma talán még élesebben látják, mint látták azelőtt. Történelmi utunk és történelmi térfoglalásunk minden útja együtt vagy legalább is párhuzamosan haladt. Elég idéznem a nem néppárti és nem autonomista volt pozsonyi országos elnöknek, Országh Józsefnek beszédét, amelyet 1931 novemberében, a volt Csehszlovákia virágzásának teljében mondott: „Uraim, mi hálásak vagyunk Önöknek azért a kultúráért, amelyet a magyar iskola oltott belénk, s most, amikor tudományos, irodalmi és művészeti társaságot alapítottunk Önöknek, adósságunkat akarjuk a magyar kultúrával szemben törleszteni.“

A mai Szlovákia kultúrélete éppen azok irányítása alá került, akikkel kisebbségi életünkben egy vonalon dolgoztunk. Reméljük, hogy az átmeneti viszonyok letisztulása után a szlovák írók époly szemmel látják majd a magyar-szlovák kultúrközeledést, mint tették évekkkel ezelőtt.

SÁGI FARKAS ISTVÁN

A LEGÚJABB RÓMA

RÓMÁNAK AZOK A RÉSZEI, amelyek az ókori világváros belterületét alkották, a barbárok dúlásai után elhagyatottakká váltak; a középkori Róma az ókori világváros más, külsőbb részein éledt újjá. A középkori mag köré rakódott a barokk város hatalmas alkotásaival, majd a múlt század Rómája, mely még a világháború előtt sem érte el az ókori metropolis méreteit, hanem kényelmesen elfért az Aurelianus császár által tágasan megvont és ma is álló falakon belül. Az antik világ tündöklésének helyén: a Fórumon, Palatínuson, Caeliuson még a múlt század derekán is szőlők meg legelők voltak és ez a terjedelmes terület a közelmúltban is, a romok feltárása után, szinte idegen testként ékelődött a város életébe, mely annak birtokbavételétől, beépítésétől mindenkor ösztönösen tartózkó-

dott. Lakóházak csupán a szélén épültek, belsejében néhány templomot és kolostort emeltek még a középkor folyamán, de a kecses harangtornyok és az elnémult ókori romok között burjánzik a gaz, zöldrőzök a ciprusok, pineák, itt-ott meghitt kertek húzódnak meg a törmelékek között; az ókori világváros legbelső negyede egyetlen és óriási, dombos-völgyes, romokkal és templomtornyokkal tarkított zöld felület.

A világháború után azonban Róma hatalmas fejlődésnek indult, átcsapott a városfalon, mely addig csaknem természetes határa volt és egyre növekvő gyűrűben ölelte körül. A falakon belüli városrész: ez a műemlékekkel és maradványokkal zsúfolt, sűrűn lakott terület a város belső részévé vált, tudósok és rajongók, turisták és zarándokok ma is inkább csak ezt a Rómát ismerik és alig vesznek tudomást arról, hogy időközben a falakon kívül egy terjedelmes új város született, mely nagyságban csaknem túlszárnyalja a hajdanit. A falakon belüli, többszörösen rétegzett, évezredek zamatját egyesítő régi városrész tehát ennek az új agglomerációnak belvárosává, cityjévé vált és ezzel együtt a város középpontjába került az ókori belváros is, ez a hatalmas, romokkal tarkított zöld felület, mely a minap még Róma külső széle, elhagyott, lakatlan része volt. A falakon kívül keletkezett terjedelmes új városrészek élete természetesen a város belsejéhez kapcsolódott, minek következtében a városmag életüteme, forgalma, látogatottsága jelentősen megnövekedett. Előálltak mindazok a problémák, amelyekkel ma minden nagyvárosban találkozunk: az utcai forgalom nehézségei, torlódásai, a közlekedési eszközök elégtelensége, a mai igényekkel össze nem egyeztethető zsúfoltság. Róma városrendezőire tehát többszörös feladat hárult: meg kellett oldaniok a hirtelen felgyülemlett nehézségeket, s ugyanakkor kímélniök kellett a város páratlan múltját és emlékeit; mindezekon felül pedig világvárosához illő, megkapó és nagyarányú megjelenést kellett adniok annak a városnak, amelynek műkincseivel, gazdagságával talán egy más város sem vetekedhetett, de amely éppen a századok halmozódó gazdagsága, a múlt sokszoros rétegződése folytán oly szövevényesen áttekinthetetlené vált. A remekművek köré szennyes, zsúfolt viskók rakódtak az idők folyamán, a tüneményes múlt maradványait belepte a gaz, a részletek gazdagsága, a festői városképek sokasága ugyan magával ragadott minden idegent, de a város valóságáról, múltat jelennel egybefoglaló szervezetről egységes és átfogó képet senki sem nyerhetett. Festői részleteket, műkincseket, élmények sokaságát nyújtó régiségvár volt Róma, ahol az élet, a valóság nehezen találta meg helyét és szerepét s csupán torzult formákban jelentkezhettek. A városrendezés legfőbb feladata lett tehát, hogy Rómát elsősorban élő és valóságos várossá tegye, ahol azonban a régiségek, a múlt is meglik a maguk illő helyét és szerepét. Ez a felvétel lett Róma újárendezésének alapja és éppen itt nyilatkozik meg az, amit a múlt reális és organikus szemléletének nevezhetünk: a város múltja nem önmagáért való, nem legfőbb érték, amihez igazítani kell az életet, hanem az életnek szerves része, alkotóeleme, ami számára biztosítani kell a szükséges megbecsülést és érvényesülést...

Róma újáépítőinek figyelme elsősorban az ókori városmag felé fordult: gyakorlati szempontból, mivel ez a város testébe ékelődő hatalmas és rendezetlen terület a külső részek megnövekedése folytán máról holnapra a város középpontjává lett és ezzel jelentős forgalmi problémákat okozott, esztétikai szempontból, mivel itt csaknem korlátlan lehetőségek kínáltak nagyhatású és egységes városképek megteremtésére, aminőkben Róma minden gazdagsága ellenére is szűkölködött, végül, de nem utolsósorban történelmi szempontból: minthogy a megújuló birodalom mintaképe a római birodalmat tekintette, annak hatalmát és nagyságát

kívánta tudatosítani, felújítani, mint minden vonatkozásban, úgy a városépítés terén is! Természetesen Róma későbbi, középkori és újkori városrészeiben is akadtak bőven feladatok; itt azonban a fejlődés folyamatosabb volt. Azonfelül a barokk korban és a múlt század folyamán jelentős városrendezési munkálatokat hajtottak végre, aminek révén kialakultak a városnak azok a főútvonalai, amelyek ma már ugyan szintén elégtelenek, de mégis inkább csak helyi jelentőségű kiigazításokra, pótlásokra szorulnak. Az ókori városrész volt az, amelyhez a megújuló Rómát nemcsak történeti szempontok, a példaadó múlt csodálata és feltámasztásának vágya fűzték, hanem ahol nagy koncepciójú városépítési műveletek lehetősége kínálkozott. A célkitűzés tehát ez volt: belekapcsolni ezt a hatalmas, romokkal és lombkoronákkal tarkított, dombos-völgyes területet a város vérkeringésébe, úgyhogy a legteljesebb mértékben kielégítse a korszerű forgalmi igényeket, de egyben nagyarányú és egységes városképeket nyújtson és a múlt emlékeinek kellő érvényesítésével, bemutatásával felkeltse az új Róma érdeklődését, bámulatát az ókori világváros hatalmas alkotásai iránt.

A városépítési munkálatok ezen a maradványokkal zsúfolt területen így szoros kapcsolatba kerültek a régészeti munkálatokkal: a maradványok felkutatásával és bemutatásával. Ez a szoros kapcsolat megmutatkozik annak a felfogásnak azonosságában is, amely mindkét irányban jellemezte a munkálatokat. Mert a régészet gyökeresen szakított azzal a meghaladott felfogással, amely az egykori idők maradványait ideológiai, nem egyszer önkényes és romantikus szellemben kívánta helyreállítani s ezzel sokszor hozott létre olyan műveket, melyek sem újak, sem régiék nem voltak; sem a jelent, sem a múltat nem képviselték. A közelmúltnak ez a régészeti felfogása megnyilatkozott az egyidejű városépítési törekvésekben is: a városépítés úgy vélte szolgálni a hajdani idők emlékeit, hogy mesterséges és külsőséges történeti atmoszférát teremtett köréjük. Ez az eljárás önkényes és romantikus volt, alkotásaiból hiányzott az, ami a várost végeredményben várossá, valósággá teszi: a jelen. A régészet tehát szakított ezzel a felfogással és új módszereket teremtett a maradványok bemutatása terén, amelyek ma már Európa-szerte ismeretesek. A töredékekben talált egykori épületeket csak olyan mértékben állítják helyre, amely éppen elegendő ahhoz, hogy a szemlélő képet nyerjen az egykori mű méreteiről, jellegéről és következetesen elhatárolja az eredeti töredékeket az új, hézagkitöltő, összetartó elemektől, amelyeket éppen ezért semleges, közömbös anyagból készít. Ily módon a hajdani mű maradványai eredeti helyükön elhelyezve fokozott mértékben érvényesülnek, s a szemlélő érzékletes képet nyer a műről, amelyet különben csak tüzetes tanulmányok árán ismerhetne meg, viszont nem esik semmiféle idealizálás, átköltés áldozatául.¹

Ezt a régészeti felfogást a múlt reális, organikus szemlélete jellemzi, tehát a múltat való mivoltában, szerves összefüggéseiben kívánja bemutatni és éppen múlt jellegét hangsúlyozza azzal, hogy élesen elválasztja a jelentől. Pedig nyílhatott volna lehetőség arra, hogy Róma újjáépítői egy idealizált és külsőséges antik városrészt építsenek meg a régi helyén, amivel a múlt nem nyert volna semmit, de veszített volna a való élet, a jelen. Az újjáépítési munkálatokat azonban éppen az a cél vezérelte, hogy a legteljesebb mértékben kielégítsék a jelen követelményeit: tehát széles, korszerű útvonalakat teremtettek a romok között, sőt azok helyén, és éppen ezzel határolták el a múltat a jelentől, éppen ezzel emelték ki a romok elmúlt jellegét, így születtek meg azok a nagyarányú útvonalak, kényelmes, széles, modern autostrádák, amelyek ma egyrészt körülhatárolják és kiemelik a városnak

¹ Hasonló felfogásban kerültek már bemutatásra az új esztergomi ásatások eredményei is.

ezt a hatalmas és megkapó területét, másrészt a modem nagyvárosnak, a falakon messze túlterjedő agglomerációnak legfőbb közlekedési hálózatát alkotják. Elsőnek a ma már európai hírvú Via del Impero született meg; ez a császárfórumok mentén halad a Colosseumig; a Via dei Trionfi, mely a Palatinus aljában, az egykori diadalmenetek útvonalán Constantinus ívéhez vezet. Így született meg egy ugyancsak hatalmas útvonal az Aventinuson, a Circus Maximus oldalán is,¹ majd utolsónak a Via del Mare, mely a Capitolium aljában ível a Tiberis felé, oldalán a Marcellus színházzal, a Vesta és Fortuna Virilis templom maradványaival. De talán valamennyinél jelentősebb és nagyobb hatású lesz az az új útvonal, melynek munkálatai még folynak és amely már az 1942-i világiállításal kapcsolatos: ez a Caelius lombkoronákkal borított oldalában, a Caracalla-thermák óriási tömegét széles ívben megkerülve indul Ostia és a tengerpart felé.

Ezek az új útvonalak Róma életműködésének szerves részei. Találkozási pontjaik fontos közlekedési góccok, melyek mindegyikéből számos kivezető út indul a külvárosok és a környék irányában. Megépítésük műlhatatlan szükségszerűség volt, amit mindennél inkább bizonyít a rajtuk lebonyolódó forgalom, a gépkocsik és autóbuszok szakadatlan áradata. A munkálatok hatalmas anyagi áldozattal jártak, számos háztömböt kellett előzőleg eltávolítani, többnyire elavult, szövevényes épületcsoportokat, amelyek az ókori városmag szélét a századok folyamán ellepték. Az új útvonalak rendkívül szélesek, mindkét irányban négy-négy kocsisor számára elégségesek, vonalvezetésük a lehetőségekhez mérten alakult; a Via del Impero, a Via dei Trionfi iránya nyílegyenes, a többiek viszont hullámos ívekben kerülik meg az útjukba eső domborulatokat és műemlékeket, amivel a feltároló városkép különösen mozgalmassá, változatossá válik. Rét oldalukon modern vaskorlát választja el az új világot a hajdanitól, az élő és rohanó jelent az elnémult, elsüllyedt múlttól. Itt fekszenek az utak két oldalán mélyen és némán a romok, az ókori Róma tündöklésének tanúságai, a fórumok, bazilikák, templomok. Szintjük jóval a mai alá került, lépcsők vezetnek le hozzájuk, bárki tanulmányozhatja a maradványokat, melyek ma a régészet korszerű módszereivel helyreállítva, a hajdani művek méreteiről, jellegéről megkapóan szemléletes képet nyújtanak.

De romokat rejteget még bőven a föld méhe mélyen az utak szintje alatt, ezek a szunnyadó maradványok már a mának, az élő városnak az áldozatai, sírba temette őket a jelen, hogy kibonthassa a felettük élő erőket. Sokan talán szívesen ismernék meg ezeket a maradványokat, aminthogy talán sokan sajnálják a lebontott zegzugos házcsoportokat, az áldozatul esett festői városképeket, de éppen itten rejlik az a határ, amelyen találkozik a város múltja, és jelene; itt van az a mérték, amellyel a városépítőnek régít és újat mérlegelnie kell. És éppen itt mutatott fel tanulságos példát Róma; múltjából csupán azt kímélte, ami öröklétre hivatott, ami időtlen érték és ezzel a mindenkori jelennek is szerves része. Kímélte a műemlékeket, a régi világ művészi értékű és ma is szolgáló, élő alkotásait, kímélte mindazokat a maradványokat, amelyek helyreállítva, megtisztítva a reájuk rakódott salaktól, a múltat való mivoltában érzékeltetik. De nem kímélt semmit, ami meghaladott és elavult, ami nem időtlen érték, csupán régi, csupán múlt, aminél jobbat és szebbet teremthet a jelen. Mindazért pedig, ami itt lebontásra került vagy a föld színe alá süllyedt, amit tehát az új Róma feláldozott, bő kárpótlást nyújtott azzal, amit helyében alkotott és éppen ezzel igazolta eljárásának jogosságát. Bő kárpótlást nyújtott az eleven,

¹ A Circus Maximus maradványai fölött ma a Mostra Autarchia ideiglenes épülettömege áll, melynek eltávolítása után napvilágra kerülnek a hatalmas műromjai.